

משנתו החינוכית של רבי ישראל מרוז'ין

פרק א – הצצה לעולמו של רבי ישראל פרידמן מרוז'ין

רבי ישראל פרידמן מרוז'ין היה אחד מאדמו"רי גאליציה החשובים והמשמעותיים ביותר במאה התשע עשרה. רבי ישראל היה צאצא לרבי אברהם המלאך, בנו של המגיד ממעזריטש, תלמידו המובהק של הבעש"ט, ומי שלמעשה ייסד את החסידות והפיצה ברחבי אירופה. לאחר פטירתו של ר' שלום שכנא, בנו של רבי אברהם המלאך, ופטירתו של בנו הבכור בטרם עת – רבי אברהם, התמנה אחיו של ר' אברהם, רבי ישראל מרוז'ין, להיות לאדמו"ר בפוהרבישצ'ה עוד בהיותו כבן שש עשרה בלבד. דרכו הייחודית (כפי שנבאר לקמן) שאותה יישם ונהג בעצמו, והתבטאה בהלך רוחו ופעולותיו בחינוך ילדיו וחסידיו, עוררה השתאות, התנגדות והערצה. מאותה העת ולאורך חייו שררה מחלוקת חריפה בין חסידים, מתנגדים ומשכילים כאחד על אישיותו ומנהיגותו, הללו מערערים והללו מעריצים. על כל פנים, בלתי אפשרי היה להתעלם מהדומיננטיות הרבה כל כך של רבי ישראל, כבר מקטנות.

אחד מן המרכיבים המשמעותיים ביותר בתורתו והנהגתו של רבי ישראל מרוז'ין הינו מה שנקרא לימים 'דרך המלכות'. רבי ישראל ביקש להציג מעין מודל של צדיקות המזוהה עם המלוכה. כמי שהיה משושלת בית דוד,¹ חצרו של רבי ישראל בסאדיגורה (מקום מושבו האחרון לאחר מעברו לגאליציה מהקיסרות הרוסית), היתה עצומה ומפוארת בכל קנה מידה. החצר היתה מורכבת מכמה וכמה בניינים בניהם בית מדרש מיוחד לחסידים, מבנה גדול להתכנסויות גדולות כעריכת טישים וכד', מתחם מגורים פרטי לצדיק ולמשפחתו (עם חדר פרטי לכל ילד, דבר שנתפס כעושר מובהק בימים אלו), חדר מיוחד לצדיק להתבודדות, אורות ודיר וגינת נוי מרהיבה. לצד זה היתה לרבי ישראל להקת מנגנים שעמדה לפניו כדרך מלכים. רבי ישראל התבסס על פרשנות מקסימליסטית של 'העבודה בגשמיות',² אחד מן החידושים המשמעותיים של תורת החסידות. דהיינו, ההתקשרות אל הבורא דווקא מתוך העולם הזה כיוון שמלא כל הארץ כבודו, ואין מקום שפנוי מן הבורא ברוך הוא.

1. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996), עמ' 307–310.

2. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996), עמ' 310–320. וכן שם 325–336.

דרך זו השפיעה מבחינה חינוכית על הציבור כולו, בפרט על צאן מרעיתו ומשפחתו. היה זה מעשה חריג של השתוות והתחרות במידת מה עם הפריצים הגויים שהיו בעלי חצרות מלאות בכל טוב וגינוני מלכות. היה בעושר הזה ביטוי להלך רוח עמוק של רוחב דעת נדיר ומקורי.

מראהו של רבי ישראל מרוז'ין היה שונה משאר צדיקי דורו. אומנם אין בידינו ציור של פניו, אך שמועות ותיאורים³ אודותיו ציינו כי פניו היו מעוטרות בחתימת זקן קצרה שלא אפיינה את האדמו"רים סביבו. יתירה מכך, שאול הורדוצקי⁴ הביא מסורת לפיה רבי ישראל מרוז'ין אמר שבשל גידול פאות ארוכות – המאפיין היהודי חסידי ברוסיה ופולין – נגזרה 'גזירת הלבוש' שבעקבותיה קוצצו בברוטליות זקנים ופאות. דעת רוב אדמו"רי פולין, לעומת זאת, למעט ר' מנחם מענדל מקוצק, היתה כמעט חד משמעית שזוהי גזירה שיש להתנגד לה עד כדי יהרג ולא יעבור.

נקודה שולית זו, המסתכמת בכמה משערות הזקן, מהווה למעשה סמל דתי, תרבותי וחברתי יהודי בכלל וחסידי בפרט. אמירתו החריפה של הריז'ינער מקבעת מודל נראות יהודי אחר, של יהודי המקצץ ומסדר זקנו. בית רוז'ין המלכותי ביקש לאמץ מרכיבים רבים מן התרבות הסובבת, ולהטמיע את הערכים המודרניים – בעיקר סביב שאלת ההתמודדות עם העולם הזה על שלל היבטיו – בקרב היהודים. במידה מסוימת ביקש רבי ישראל כאמור לייצר מנהיגות אחרת, כזו שתהווה אלטרנטיבה לפריצים ולקיסרים הנוכרים.

רבי ישראל מרוז'ין בפאר וההוד שהקיפו אותו, ביטא רוח אחרת בין אדמו"רי החסידות באותה עת. הוא היה ללעג ולקלס, למושא לביקורת נוקבת, ולדמות נערצת, משיחית מלאת פאתוס, שכמעט ולא היה לה אח ורע.

רבי ישראל מרוז'ין חי במאה ה-19, תקופה נפיצה ומלאת מחלוקות והתמודדות עם ההשכלה שהתחילה לנשב בשטעטעלים היהודים. בתי מדרשות שהיו מלאים בתורה ויראה התרוקנו לעיתים מיושביהם, ומלחמה של ממש על התרבות, ההשכלה והאמונה בבורא עולם ובתורה שבע"פ, התרחשה בלבבות היהודים במזרח אירופה. רבי ישראל שימש מחנך לחסידיו, בניו ומעריציו הרבים, ויחד עם זאת היה מנהיג פוליטי⁵ כלל ישראלי. משנתו החינוכית כוללת אפוא בחובה היבטים אישיים כמחנך ליחידים, כמו גם היבטים ציבוריים-לאומיים לחסידיו ועם ישראל כולו. אך דרכו החינוכית לא התמצתה בדורו ובסביבתו הקרובה. שומעי

3. ע"ק ח"א, שמיני עצרת ד"ה 'פעם אחת בשמיני עצרת בבוקר', ושם בהערה קכד.

4. ש' הורדוצקי, החסידות והחסידים ח"ג (דביר, תל אביב, תש"ג), עמ' ק"ג.

5. ש' הורדוצקי, החסידות והחסידים ח"ג (דביר, תל אביב, תש"ג), עמ' ק"ד.

לקחו מאמינים כי תורתו והנהגתו רלוונטיים ומשמעותיים אף דורות רבים אחריו, כפי שהתבטא אחד מצאצאיו, האדמו"ר מסאדיגורה-ת"א, רבי אברהם יעקב פרידמן:

יש צדיקים שהם מנהיגי הדור רק בדורם אבל זקני אדמו"ר מרוז'ין זי"ע ועכ"ל, היה מנהיג גם על הדורות הבאים ויש ממנו דיבורים על להבא, ועל אלו הצדיקים אמר ר' יוחנן שנקראים על שמו של הקב"ה.⁶

עולמו החינוכי, דרכו ושיטתו ודרך הנהגתו ודיבוריו אינם אם כן רק נושא למחקר היסטורי, אלא התרחשות ממשית רלוונטית של תורה חיה המכוונת אל מעבר למרחב הדורי המסוים עימו נפגש רבי ישראל מרוז'ין בעצמו.

פרק ב - לדמותו של המחנך

רבי ישראל מבקש לשרטט את דמותו של המחנך בתורות שונות. בפרק זה אבקש לנסות להציג נקודת מבט כוללת של דמות המחנך כפי שהיא מצטיירת בעיני רוחו של רבי ישראל, וכפי שביטא בתורותיו ובאורח חייו. בפרקים הבאים אנסה להמשיך ולהרחיב בנושאים שונים המדייקים יותר את אופי החינוך ודרכיו כפי שראה לנגד עיניו.

רבי ישראל מרוז'ין, כרבים אחרים, העמיד את דמותו של משה רבינו כדמות משמעותית שלאורה יש ללכת. ולא רק בעבודת ה' האישית שלו, אלא אף במנהיגותו ובדרך חינוכו את העם היוצא ממצרים, עם של עבדים היוצאים לגאולה ובתהליך מפרך נעשים בני חורין.

תפקידו של המנהיג משה רבינו, המחנך, הוא "שיהיה הראש והראשון לכל דבר מצווה ופעולה טובה".⁷ לעבוד לעולם את עבודתו הפרטית, להיות בבחינת תמיד, העולה ומתקדם בכל עת, אך יחד עם זאת: "שלא יסתפק בזה שהוא לומד ועוסק בתורה ומצוות ויאמר די להפקיע את עצמו, אלא שידאג גם בשביל עדתו, שגם הם יקיימו את מצוות ה'".⁸ תהליך ההתקדמות האישי המתמיד של הצדיק והמחנך מביא לידי כך שיהיו דבריו נשמעים, כיוון שלימדונו חז"ל וכפי שמבאר זאת רבי ישראל: "דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב, פירוש דברים שכבר יצאו מלב הצדיק והשיגם נכנסין גם כן ללב השומעים".⁹ דווקא מתוך המקום

6. ר' א' פרידמן, אביר יעקב (סיון, ירושלים, תשכ"ד) ג' חשוון עמ' יד.

7. ע"ק ח"א, פרשת פנחס, ד"ה 'פקוד ה' אלוקי הרוחות'.

8. שם.

9. ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'אמר: הצדיקים שבזמנינו אומרים תורה'.

האישי, שחווה את הדברים ומדבר ממקום כן ואמיתי, ניתן לפעול בלב התלמידים והסובבים.

במילים אחרות, הצדיק, המחנך, צריך ללכת בשתי הדרכים: להמשיך ולהתקדם באופן אישי כל ימי חייו, להיות הראש והראשון לכל דבר טוב, אך יחד עם זאת, לצאת מעצמו ולהיות בעל רצון ודאגה לצאן מרעיתו. אכן רבי ישראל בעצמו היה באופן אישי מנהיג הדואג לצורכי עמו בגשמיות וברוחניות, סובל את כאבם ושמח בשמחתם.¹⁰

לצד אותו רצון ודחף פנימי עמוק, עליו להיות בענווה פנימית וכנות. רבי ישראל בביאורו את סוד אפר הפרה האדומה המטמא טהורים ומטמא טמאים, מלמד שכן הוא הצדיק (והאדם עצמו):

מי שיודע שהוא טמא ושהוא בדרך רחוקה מהשי"ת, ומחמת זה יודע שפלותו ופחיתות ערכו, ובעבור זה נשבר ליבו בקרבו והוא בתכלית הענווה, אזי אפר כזה הוא מטהר טמאים... ומטמא טהורים, דהיינו אם האדם בשפלותו וענוותנותו יודע בעצמו שהוא במידת הענווה, וכוחו ועוצם ידו עשה לו את המידה הזאת, אזי אפר כזה מטמא טהורים.¹¹

בכדי לטהר את הטמאים, לטהר עצמו או לטהר אחרים, עליו להיות בבחינת אפר, בתכלית הענווה, במלוא הכנות, לדעת שהינו שליח, שהתהליך שאדם עובר הוא סוד, ומי יודע מה פעולתו, מה תפקידו ולאן דיבוריו ילכו בעולם. יכול להיות אפר המטהר את הטמאים, ויכול להיות שייטמא את הטהורים. השפלות, הענווה, מאפשרים להנכיח את תודעת השליחות שלא מתוך 'כוחי ועצם ידי' אלא בבחינת ספירת המלכות שאין לה מעצמה כלום. זה היה סודו של זקנו המגיד ממעזריטש, "וכשאמר המגיד תורה לא אמר אלא כשלא הרגיש ולא ידע, שהיתה שכינה מדברת מתוך גרונו, אבל כשהרגיש וידע פסק אפילו באמצע תורה".¹² כמחנך ביטל את עצמיותו, והיה כלי לקבל את הדיבורים הנכונים והמדויקים ביותר עבור תלמידיו-חסידיו. כחלק מכך, עליו להתאים את שפתו ודרך פעולתו לפי מדרגתו ומקומו של הציבור השומע את דבריו, כי יש אנשים ש"על ידי דברי תורה בהדיא בלי לבוש של סיפורים על דרך שיחות חולין של ת"ח [צריכה לימוד],

10. ע"ק ח"א, שבת חזון, ד"ה 'שנת תקצ"ד'. וכן ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'הרה"ק עטרת ישראל מרוזין זצוק"ל אמר'. וכן שם רבנים, ד"ה 'הרה"ק מרוזין ז"ע בעת היותו בלעמבערג'. וכן ר' י' פרידמן, אור ישראל, (מכון כנסת ישראל, תל אביב, תשנ"ז), ג' חשוון שנת תרמ"ז. וכן ר' א' פרידמן, אביר יעקב (סיון, ירושלים, תשכ"ד) ג' חשוון עמ' יא.

11. ע"ק ח"א, פרשת מטות, ד"ה 'כל נדר וכל שבועת איסר'.

12. ע"ק ח"א, פורים, ד"ה 'דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו'.

לא די שלא יועיל הוא עוד סכנה ח"ו.¹³ שוב חוזר רבי ישראל על הסכנה שבחוסר הדיוק, ועל המחויבות לתשומת לב כלפי מי הדיבורים נאמרים, מיהו העומד לפניך, ומהן המילים המדויקות עבורו. אחד מן העקרונות בדרכו החינוכית של רבי ישראל היה מתינות ויושר, וכך לימד את חסידי השרף מסטרעליסק (אשר לאחר מותו של רבם הצטופפו בצילו של רבי ישראל מרוז'ין כהוראת רבם¹⁴):

שהנה בשעה שמלאכי מעלה קנאו באדם ואמרו להשי"ת מה אנוש כי תזכרנו וגו', כאשר תברא את האדם בעולם בודאי יחטא, אך השי"ת שהוא מלך רחמן, רצה לברוא את האדם שיבוא לעולם הזה ויתקן מעשיו בעולם הזה שדומה לחבל הנ"ל, והאדם צריך לטייל על החבל. על כן כל מי שיש לו שכל בקודקדו, יראה ויבין היטב איך הוא צריך לילך על החבל שלא יפול אל הנהר, כי בהטייה מועטת לצדדיו, תיכף יפול ח"ו בנהר ויטבע, וזהו הבינה אשר צריך האדם להבין בזה העולם, שכל זמן שלא יצדד לצדדיו, אז ילך בקו בשווה על החבל ולא יפול אלא יחיה הן בעלמא הדין והן בעלמא דעתיד.¹⁵

משל החבל הדק מבטא את הליכותיו הרצויות של האדם והמחנך. עליהן להיות בשיקול דעת, מונהגות בשכל ישר, כאשר העיקר הוא דרך האמצע המאזנת את האדם. רבי ישראל, כמחנך לחסידיו, לימדם כי יש להיזהר מליכך שלא כדרך העולם: "אלא האדם צריך להתנהג דרגא בדרגא".¹⁶ ועל אדם כזה שאיננו הולך כסדר אמר: "על איש כזה אומרים העולם... כי פעם הוא מלאך ופעם הוא כומר ח"ו".¹⁷ חוסר האיזון, אף על פי שלעיתים הוא נובע ממקום טוב, עלול להביא את האדם לעמקי פי פחת. בתורה אחרת שאמר רבי ישראל לפני חסידי סטרעליסק לימדם את דרכו בקודש, ואת הנהגתו כצדיק ומנהיג לדורו:

לאחר פטירת הרה"ק השרף מסטרעליסק זיע"א התקשרו הרבה מחסידי סטרעליסק אל הרה"ק מרוז'ין. פעם אחת באו אליו, ואמרו לו, שרבם הקודם השרף מסטרעליסק היה רגיל לתת להם דרך בעבודת ה' ובשבירת המידות... וביקשו מהרה"ק מרוז'ין, שיתן להם גם כן איזה דרך בעבודת השי"ת. והשיב להם הרה"ק על

13. ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'הנה אא"ז מריזין'.

14. ע"ק ח"ב, עבודת השי"ת, אות קעא.

15. ע"ק ח"א, עבודת השי"ת, ד"ה 'הרה"ק מרוז'ין אמר פעם לחסידי סטרעליסק'.

16. ע"ק ח"ב, עבודת השי"ת, ד"ה 'יש בני אדם שאינם מרגישים את לבם'.

17. שם.

ידי משל: פעם אסרו השלטונות שלשה יהודים בבית הסוהר, והיה זה בור עמוק וחשך מאוד, והאוכל הורד להם ע"י חבל עד למטה, אבל בכדי שהאוכל לא ישפך, הוצרך אחד מהם לאחוז בזהירות רבה בחבל כדי שלא יתנועע. שנים מהאסורים למדו מיד איך לתפוס בחבל לקחת את האוכל, אך השלישי שבניהם לא היה לו דעת מספיק להבין הדבר, ובשום אופן לא הצליח לקבל את האוכל. ביקש אחד מהם ללמד את השלישי היאך לתפוס את החבל ולקבל את האוכל, וכמה שלמדו לא הצליח להבין. אחרי היאוש פנה האיש לחברו שיש לו במנוחה בצדו, וטען בפניו, שהרבה מאמץ הוא משקיע ללמד את השלישי ומדוע הוא אינו עוזר לו. השיב לו חברו, כמה שתלמד אותו לא יבין ולא יצליח, ועל כן אני נמנע מללמד אותו. והעצה היחידה היא, להרחיב את חור הבור, בכדי שיכנס יותר אור, ובכך מעצמו ידע איך לתפוס את החבל ואני חושב כל הזמן איך לעשות זאת.¹⁸

לתפיסתו של רבי ישראל, תפקיד המחנך הוא להרחיב את חור הבור ולאפשר לאור להיכנס, אז יוכל התלמיד להתקדם ולהצליח בדרכו שלו. תפקידו של איש חינוך לראות את התלמיד ואת כשרונותיו ולאפשר לו לצמוח ולהתפתח בדרכו שלו, תפקיד הדורש מהמחנך מקוריות וחשיבה יצירתית. בתורה אחרת מרחיב זאת רבי ישראל מכיוון אחר, בתגובה לרב שקבל בפניו על הסתלקות האור והחיות שחש בעת הלימוד:

כן הוא המשל הזה על הרב שבא אצל אדמו"ר מרוז'ין זי"ע, שבעת שלמד ראה את האור של הגמרא מהתנאים ואמוראים, אבל אח"כ כשפסק מללמוד, הוא ממשש עוד הפעם כעיוור באפילה. אבל כשאדם זוכה לאור שלו בעצמו, על ידי תורה ומצוות שלו, אזי בכל מקום שהולך, הוא הולך לאורו, באור נכון היום.¹⁹

בתורה זו מלמד רבי ישראל מרוז'ין כי אדם שחי את תורתו בפנימיות, תורה המותאמת לפי דרגתו ומתוך עצמו, שבאה משורש נשמתו, יכול לחיות באור וחיות לעולם, מה שאין כן אדם שלומד באופן חיצוני, אפילו אם לומד תורה ללא הרף, לאחר שמפסיק נשאר כעיוור באפילה. ואכן בכך התייחד רבי ישראל בעצמו, כגון בדיבורו אודותיו: "אני ותורתי לא נתבטל אפילו לפני המלך המשיח, יודעים אתם מדוע, כי אני לא קיבלתי מאף אחד את תורת. כאשר נסתלק אבי ז"ל הייתי עדיין ילד, ורב לא היה לי, וקבלתי את תורתי מחיי החיים בעצמו".²⁰ התורה שמציג רבי ישראל נובעת מתוך עמקי נפשו של האדם. דווקא מתוך היותה תורה

18. ע"ק ח"ב, עבודת השי"ת, ד"ה 'לאחר פטירת הרה"ק מסטערליסק'.

19. ע"ק ח"ב, תורה, ד"ה 'אדמו"ר [הרד"מ מטשורטקוב] זי"ע סיפר'.

20. ע"ק ח"ב, משיח, ד"ה 'הרב אברהם יהושע שור'.

עצמית, מתוך שפתו, מעמדו ומדרגתו, היא השאירה בו רושם לעולם. התהליך החינוכי אפוא הוא זה שהתלמיד עובר בעצמו, מתוך עצמו, ומתוך פיתוח אישיותו הפרטית.

פרק ג – אמונה והשכלה, התמודדותו של ר"י עם תקופת ההשכלה

כאשר אנו עוסקים בתהליכים היסטוריים, לעיתים אנו מתקשים לתארך פרק זמן מדויק מכריע.²¹ כדי לצייר את ראשית תקופת ההשכלה עלינו להציב דמויות כמו דקארט, הובס, לייבניץ ושפינוזה, כולם פילוסופים בעלי שיעור קומה שיצרו תנועה חדשה, חילונית, המתנגדת למסורת ולאמונה, חותרת תחתיה, ומקדמת את השכלתנות במרחב הציבורי.²² תנועה זו שינתה את פני העולם ללא היכר, ובמובן מסוים היתה אחת המהפכות הגדולות ביותר בהיסטוריה. העולם שהיה מלא בערות נמוג אל דפי ההיסטוריה, ומכאן ואילך הידע הפך להיות מוגש יותר ויותר.

תנועת ההשכלה בעולם היהודי התפתחה באופן ממוסד ומסודר כמאה וחמישים שנה מאוחר יותר, באמצע המאה ה-18.^{23, 24} מי שהיה ממנהיגי ומחוללי השינוי היה משה מנדלסון.

מה חידשה תנועת ההשכלה? אלו תמורות הביאה עמה? בימי הביניים חיי התרבות נשלטו על ידי הכנסייה. המדינה היתה מדינה דתית, ומי שקבע את כלל המרכיבים השונים בתרבותה, בפיתוחה הטכנולוגי, בעושר התרבותי והרעיוני היתה הכנסייה. תהליך ההשכלה חולל סערה אדירה, מהפכה של השתחררות מכבלי הכנסייה. ראשית, התנגדות, סלידה, ודחייה של הדת בכללה, התמרדות נגד השלטון הכנסייתי והכפייה הדתית. שנית, נוצרה והתגבשה הפנמה תודעתית שהדת היא חלק מן היצירה האנושית. כשם שהכנסייה כפפה את עצמה על המדע והתרבות, והטעינה בו את מטעניה וערכיה, כך היא כפתה את ערכיה על הדת, וניכסה את האלוהים לצורך תעמולה אנושית, מוסרית ופוליטית.

21. מתוארך בין אמצע המאה ה-17 לתחילת המאה ה-18 כראשית התקופה.

22. א' שביד, תולדות פילוסופיית הדת היהודית בזמן החדש (עם עובד, רעננה, 2001), עמ' 26.

23. ש' פיינר, השכלה והיסטוריה: תולדותיה של הכרת עבר יהודית מודרנית (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1995), עמ' 105-115.

24. י' ברטל, מאומה ללאום, יהודי מזרח אירופה 1772-1881 (משרד הביטחון, רעננה, 2002). עמ' 113-127.

שני המשברים האלו החלו לנשב במחוזות היהודיים. מחד, עזיבה איטית אך הולכת וגוברת של יהודים את דתם ואת מורשתם, ושנית, הפנמה של הדת כיצירה אנושית משתנה, שממילא אפשרי ואולי אף נחוץ לתקנה ולשנותה כרצון בני אדם בכל דור ודור.

כך אט אט, מתנועה קטנה של משכילים בגרמניה, הלכה תנועת ההשכלה וסחפה המון יהודי רב, והמשבר האמוני החל לפקוד בתים יהודיים רבים. בחצרו של רבי ישראל מרוז'ין, בשונה מחצרות אחרות, שררה מעין נינוחות מסוימת ביחס להשכלה. ד"ר יעקב רפפורט, רופא מפורסם בגאליציה, היה רופאו האישי של רבי ישראל, ושניהם קשרו זה עם זה יחסי ידידות משמעותיים. על אף שהוא היה מקורב ביותר אל עדת המשכילים, ואף היה חברו של יוסף פרל, אחד מן המשכילים הדומיננטיים ביותר בהתנגדותו ומלחמתו בחסידות ובצדיקיה, לא נמנע רבי ישראל מלהתחבר אליו ולשהות בקרבתו.²⁵

קשריו של רבי ישראל מרוז'ין עם המשכילים לא הסתכמו בכך. דוד אסף מציין כי היו לרבי ישראל קשרים עם יצחק בער לווינזון המכונה ריב"ל. ריב"ל היה סופר פורה מחלוצי ההשכלה באימפריה הרוסית, שחיבר ספרים רבים על דרך החינוך היהודית, התמודדותם של העם היהודי והיהדות עם הנצרות, לצד יצירות ספרותיות ומחקרים על השפה העברית. למרבה ההפתעה, אחד מחיבוריו של ריב"ל, 'תעודה בישראל', שעוסק בצורת הלימוד המסורתית היהודית, בחסרונות ה'חדר' היהודי ובמיעוט ההשכלה והרחבת האופקים במקצועות המדעים ושאר חכמות, קיבל בין השאר הסכמה מרבי ישראל בעצמו. במהדורה השניה הוסיף המחבר בהקדמתו כי רבי ישראל הוא 'שאר בשרו'. הביטוי וההסכמה הם עדות יוצאת דופן על יחסים ייחודיים ששררו בין רבי ישראל ובין המשכילים.²⁶ ספר נוסף של ריב"ל שעסק בהגנה על היהדות מפני עלילות הדם, קיבל סיוע כספי של ממש מרבי ישראל. כל אלה מעידים כי רבי ישראל לא ראה במשכילים מוקצים מחמת מיאוס.

יתירה מכך, הוא נקט בחינוך בניו ובנותיו דרך ייחודית בקליטת התרבות הסובבת ואימוצה,²⁷ וכדברי דוד אסף:

חומר רב עריך ועניין על התנהגותם של הבנים והבנות שרד בכתבי הפלסטר שהופיעו בימי פולמוס צאנז סדיגורה, בשלהי שנות השישים ובראשית שנות השבעים של המאה הי"ט. אין ספק שחלק ניכר מן ההאשמות שכוונו נגדם ונגד

25. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 152-153.

26. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 286-290.

27. אך עיין ע"ק ח"א, פרשת חקת, ד"ה 'זאת חקת התורה'.

הדרך שבה גידלו את צאצאיהם (הנשים המתהדרות בלבוש מודרני, פאות נכריות, איפור ובישום, נסיעה לתיאטראות בווינה, רכיבה על סוסים, וכיוצא בזה) הוא מופת שיש בו יסודות ניכרים ובולטים בעליל של גוזמה ושקר. עם זאת, אין כתבים אלה מנותקים לגמרי מן המציאות, ובשימוש ביקורתי וזהיר ניתן להפיק מהם מידע חשוב על סדרי החינוך ועל האווירה בבית רוז'ין. בזהירות ובחשדנות יש להתייחס גם לעדויות עיונות של משכילים, שנתחנכו על ברכי חסידות סדיגורה ושנאתם העבירה אותם, לעתים, על דעתם.²⁸

ביטוי לכך ניתן למצוא גם אצל ממשיכי דרכו, צאצאיו שהיו אדמו"רים ות"ח ויחד עם זאת עסקו ג"כ במדעים, פילוסופיה, שפות, מתמטיקה וכו'. מבין הידועים בכך היה ר' מנחם נחום פרידמן לבית שטפנשט רבה של קהילת איצקו,²⁹ ר' יעקב פרידמן האדמו"ר מהוסיאטין תל אביב,³⁰ והרב ד"ר מנחם ברייאר, אביו של האדמו"ר מבויאן הנוכחי. כולם, ועוד רבים אחרים, נשאו את כתרה של רוז'ין, ויחד עם זאת עסקו באופן כזה או אחר מתוך הרחבת הדעת גם בשאר חכמות.

דוגמה נוספת לפתיחות התרבותית שנהגה בחצר רוז'ין, ניתן לראות במחלוקתם החריפה של בית רוז'ין עם חסידות צאנז בעניין לבושי הנשים. נשות רוז'ין-סאדיגורה נהגו ללבוש פאות נכריות ו'קרינולינות', בגד אופנתי ומודרני במיוחד. הפאות הנכריות של נשות רוז'ין היו חלק משמעותי מהמחלוקת החריפה עם צאנז. כאשר נשאל ר' חיים מצאנז בנושא, הוא עסק רבות באיסור לילך ב'חוקות הגויים':

ולכן בכלל אזהרת התורה שנרחיק עצמנו מגאות וניאוף בהרבה גדדים ולא נלמוד מהאומות ללכת בזה בדרכיהם... היוצא לנו מזה שההולכים במלבושי זולתינו בדבר שיש בו צניעות ופריצות עובר על לאו ולוקה מן התורה ואפילו אינו מתכוון לדמות לעכו"ם, ואפילו ניכרת ביתר מלבושיה שהיא יהודית ורק מלבוש אחד של העכו"ם שמורה על מניעת צניעות עוברת על לאו... ורק בעוונותינו הרבים מקרוב נשתרבו המנהג הזה מן האפיקורסים.³¹

28. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1997), עמ' 451.

29. ד' אסף, נאחז בסבך: פרקי משבר ומבוכה בתולדות החסידות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 2006), עמ' 283-311.

30. עיין ר' י' ברנדס, במלכות הקדושה (הוצאת תבונות, אלון שבות, 2005) עמ' 9.

31. ר' ח' הלברשטאם, שו"ת דברי חיים, ח"א סימן ל'.

ר' חיים ראה במלבושים אלה ביטוי להלך הרוח האופייני לצדיקי ונשות רוז'ין, המאמצים ומקבלים את המודרנה בלא תשומת לב לתוצאות הדבר. לצידו של ר' חיים, מתאר דוד אסף בספרו 'הציץ ונפגע'³² את תקנותיהם של ר' מנחם מענדל מרימינוב ותלמידו ר' נפתלי מרופשיץ המגדירות את קוד הלבוש הרצוי במגמה להתמודד עם הסחף המודרני, כפי שהצטייר מבחינתם אצל נשות סאדיגורה. שיאו של המתח בין שתי החצרות הגיע לכדי שיא בפרשיית בנו של רבי ישראל, בערניו. ר' דב בער, שנקרא בערניו לאות חיבה, נישא לביתו של ר' מרדכי מצ'רנוביל והתחיל לכהן כאדמו"ר כיתר אהיו. בשלב מסוים החליט לנטוש את האדמו"רות ואת אורח החיים החסידי והדתי. שמועות, רכילויות ותיעודים שונים נאמרו באשר לסיבה לעזיבה.

בשנת תרכ"ט, ר"ח אדר, פרסם בערניו מכתב גלוי בעיתון המגיד, בו הודיע שלא ישוב להיות אדמו"ר, ועל בחירתו להיות מן "ההולכים לפנים ולא לאחור".³³ לכך צורפה מודעה מטעם שלושת המשכילים שהיו בחברתו, שהעידה ופירטה: "הר' דוב בער בן הר' ישראל מרוז'ין תקע אהלו בתוכנו, ויסר את אדרת החסידות מעליו, הרגז את לבב המתחסדים ההולכים בחושך".³⁴ העיתונות היהודית עסקה בפרשה רבות, והתסיסה אותה יותר ויותר.³⁵ אציין את אחד ממכתביו של ר' חיים מצאנז, שהובאו על ידי דוד אסף, כדי להדגים כיצד ראה את הדברים ואת התקיפות שכנגדה יצא כנגד חצר רוז'ין:

מכתבו קיבלתי. והנה, לא אשית אל לבי אל השיכורים האלה המבזים אותי. כי כל הרעש שאני מרעיש ואצעק הוא רק למען כבוד ה' יתברך, שלא יחולל שמו ח"ו. ולהציל רבים שלא יכשלו ולא ילכו בעצת הרשעים הללו, האומרים על האיש [בערניו] שחילל שבת קודש בפרהסיא ועבר בשאת נפש וביד רמה על כמה עברות חמורות ר"ל, שזה דרך גבוה מאוד, נעלם מכל חכמים וצדיקים הראשונים. על כן הנני מפרסם קלונם ברבים, שכן היה בימי הש"ץ ימ"ש, והקודם להם הידוע - שטמאו כמה אלפים מישראל ונפתו אחריהם... כי המה מינים ואפיקורסים, כופרים ומומרים. ולא לאכול מזבחי שו"ב שלהם, ולא יקחו מזוזות ותפילין מסופריהם. ולהבדל מהם.³⁶

32. ד' אסף, הציץ ונפגע (ידיעות ספרים ואוניברסיטת חיפה, חיפה, 2012), עמ' 295-310.

33. ש' הורדוצקי, החסידות והחסידיים ח"ג (דביר, תל אביב, תש"ג), עמ' קכ"ז-קכ"ח.

34. ש' הורדוצקי, החסידות והחסידיים ח"ג (דביר, תל אביב, תש"ג), עמ' קכ"ח.

35. ד' אסף, הציץ ונפגע (ידיעות ספרים ואוניברסיטת חיפה, תל אביב, 2012), עמ' 47-57.

36. ד' אסף, הציץ ונפגע, (ידיעות ספרים ואוניברסיטת חיפה, תל אביב, 2012), עמ' 174.

פרשייה עגומה זו היתה חבית נפץ של ממש בין שתי החצרות, רוז'ין וצאנז, הראשונה פתוחה ומודרנית והשנייה שמרנית ומסתגרת. אומנם, ר' ישראל עצמו לא היה קשור כלל למעשי בנו, אך מבחינת ר' חיים, מעשיו ודרך הנהגתו וחינוכו את בניו וחסידיו הביאו לקושי להפריד בין הסולת ובין הפסולת באימוץ התרבות. הנהגה המקבלת ומאמצת תרבות נכרית בהכרח תביא לידי ירידה רוחנית, נפילות והסתאבות של בני הצדיקים. לו היה ר' ישראל מגביל את ילדיו, לא היה בערניו נחשף לתרבות הכללית, לשיג ושיח עם המשכילים, וכל שכן שלא היה מבקש או מאיים בהתנצרות (כלשון אחת השמועות). ר' חיים חשש מיצירת כת חדשה כעין הכת של שבתאי צבי ולאחר מכן הפראנקסיטים. כך הלכה והתגלגלה מחלוקת חריפה וכאובה ממזרח אירופה ועד א"י, מחלוקת שהסעירה רבבות מישראל, קיפחה פרנסתם של רבים, כללה חרמות ונאצות, ביזוי והשמצות הדדיות וחילול ה' רב.

מדוע א"כ האמין רבי ישראל כי נכון להנהיג דרך מורכבת שכזו, שיש בה מהמורות ודרכים עקלקלות יחד עם אוצרות ופנינים יקרים מפז? נדמה שהדברים מבוססים על פרשנותו המקסימליסטית של יסוד 'העבודה בגשמיות', תפיסת הברור והעלאת הניצוצות שמקורה בספרות הסוד ואומצה בחסידות. תפיסה זו קיבלה משנה תוקף ומשמעות רחבה בחצר רוז'ין, הן ביחס לעניינים גשמיים והן ביחס לתרבות, דעות ותפיסות עולם. העלאת הניצוצות אפשרית ורצויה בכל מרחבי החיים כולם ללא יוצא מן הכלל, במיוחד לאנשי מעלה.³⁷

רבי ישראל מרוז'ין מנגד היה מודע לסכנה הטמונה בחקירה ובהשכלה, ולימד כי על האדם להתחזק באמונה הקודמת לכל: "וכאשר האדם מזכך חומר וגופו בעבודת השי"ת, אזי השי"ת נותן לו כח ושכל לעמוד על החקירה באמת".³⁸ יתירה מכך נכתב בשמו: "ידועים דברי הרה"ק מרן ר"י זצ"ל מרוז'ין שאמר שאסור להאיש ישראל להכנס בחקירות בענין ידיעת הבורא ב"ה אם איננו עוד בשלימות גמור בהאמונה עד שהוא בטוח בעצמו שלא יטה ח"ו".³⁹ הוא הסתייג גם מדרך

37. ע"ק, ח"א פסח, ד"ה 'חכם מה הוא אומר', וכן שם פרשת בראשית ד"ה 'ענין שבירת הכלים'. ואודותיו בהרחבה חיי שלמה ר' ש' פרידמן מסאדיגורה מכוון שפתי צדיקים תשע"ז ירושלים. ג' חשוון תשכב - ג' חשוון תשכ"ח בישיבת תפארת ישראל רוז'ין בירושלים.

38. ע"ק ח"ב, אמונה, - חקירה, ד"ה 'איש אחד בא לפני אדמו"ר'.

39. ע"ק ח"ב, אמונה, - חקירה, ד"ה 'הנה ידועים דברי הרה"ק'.

החקירה המצויה במורה נבוכים, וציווה על חסידיו לדלג על החלקים הנוגעים למציאות ה'.⁴⁰
 רבי ישראל עורר את חסידיו שוב ושוב להקדיש רבות לאמונה⁴¹ העומדת בפני סכנה:

בעקבתא דמשיחא, כשיהודי ירצה להתחזק באמונה, יצטרך להתאמץ כמי שמחזיק עצמו בצפורני ידיו על קיר של ברזל. ומי שיצליח להישאר באמונתו, עליו הכתוב אומר כל הנשאר וגו', והוא יקרא קדוש.⁴²

רבי ישראל שב וכורך את הגאולה והאמונה זו בזו בתורה נוספת: "הגאולה האמיתית אינה יכולה להיות רק על ידי אמונה באמת, והגאולה ממצריים ג"כ לא היתה רק על ידי אמונה באמת".⁴³
 רבי ישראל הציג דרך התמודדות:

קודם ביאת הגואל צדק תהיה כל היהדות תלויה על שערה אחת, כהררים התלויים בשערה.⁴⁴ ויהיה העצה היחידה להתאסף יחדיו בכל שבת ובכל עת מצוא, ויחדיו ישבו ויספרו ממעלת הצדיקים וכו'. מעבודת הק' שלהם ומכל שבחיהם ופעולותם, זה יהיה חיזוק אמונה גדול באחרית הימים.⁴⁵

האמונה בצדיק, הדבקות עמו, המחשבה ודיבור אודותיו,⁴⁶ בחבורה של עובדי ה', היא התחזקות באמונה בהשי"ת. הצדיק הוא מופע של קדושה בעולם, ותפקידו לבשר לעולם שיש אלוקים שליט ומושל בארץ.⁴⁷ זה היה תפקידו של יעקב אבינו, והתמודדותו עם לבן, כדבריו בתורה לפרשת ויצא:

בשנה שיצא אדמו"ר הק' מסאדיגורה, בשבת תשובה אחר קידוש אמר בזה הלשון: רבש"ע, הורד לנו השפעות בהתגלות, באופן שכל יהודי יכיר שהטוב הוא מאתך ית',

40. ע"ק ח"ב, אמונה, - חקירה, ד"ה 'רבי ישראל מרוז'ין היה מצווה'.

41. עיין ע"ק ח"א, קהלת, ד"ה 'החכם עיניו בראשו'. ושם פרשת כי תצא ד"ה 'כיתבנה בית חדש', וכן ע"ק ח"ב, חבקוק, ד"ה 'וצדיק באמונתו יחיה'. ושם משלי, ד"ה 'רגליה יורדות מות'. ושם עקבתא דמשיחא, ד"ה 'התחזקות באמונה'.

42. ע"ק ח"ב, פרשת שמות, ד"ה 'ויאמר בילדכן את העבריות'. וכן ע"ק ח"ב, עקבתא דמשיחא, ד"ה 'זמנים קשים'.

43. ע"ק ח"א, פרשת וארא, ד"ה השני 'וידבר משה לפני ה' לאמר'.

44. ע"ק ח"א, פרשת עקב, ד"ה השלישי 'והיה עקב תשמעון'.

45. ע"ק ח"א, פרשת ויחי, ד"ה השני 'האספו ואגידה'.

46. ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'סיפורי צדיקים'.

47. ע"ק ח"א, פרשת ויגש, ד"ה 'וישימני לאב לפרעה'.

ואז אני מבטיחך בשתי ידי, שבני ישראל יהיו יראים ושלמים. אבי ז"ל אמר, שבענין הזה התווכח יעקב עם לבן, שלבן אמר 'יגר שהדותא', שע"י גרות יעידו בני ישראל שיש בורא לעולם, ויעקב אמר 'גל-עד' שעל ידי התגלות יעידו בני ישראל שיש בורא לעולם.⁴⁸

יעקב אבינו, מלמד רבי ישראל, מגלה כי ע"י התגלות אלוקות יבואו בני ישראל להעיד שיש בורא לעולם. בהוד ובהדר, בקדושה ובדבקות הבלתי פוסקת של רבי ישראל, הוא ביקש להנכיח לחסידיו את האמונה בהתגלות של ממש. רבי ישראל מלמד כי לא די להאמין, אלא יש צורך בהתגלות, והיא אכן ישנה ונצרכת. דיבור על מעשי הצדיקים מחמם את הלב להאמין, להרגיש את האמונה.

כמחנך, משמש רבי ישראל דוגמא אישית של מופע של קדושה. זו איננה רק דוגמה אישית, אלא נוכחות מלאה של הווית אלוקות בעולם. מפגש מפעים של התקשרות עם אדם החי בדבקות ומלאות עם הקב"ה: "שמאמין האדם השלם בהבורא יתברך ובכל דבר שבא לכלל הוי"ה, שרואה תמיד על רוחניות הדברים לקרב הכל אל שורשם שנלקחו משם... שכל פעולותיו ותנועותיו הכל ברצון וחפץ הבורא ב"ה".⁴⁹ כל מעשיו, פעולותיו ומחשבתו דבוקים תדירית בהשגחה ובהנכחת הבורא בעולמו.⁵⁰

כחלק ממהלך זה, רבי ישראל ממעט מלומר תורה. בתורתו הוא מלמד כי הצדיק האומר תורה הינו במדרגה נמוכה יותר מזו של הצדיק השותק:

וזהו שאמרו חז"ל אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, היינו כשהוא במדרגה כזו שאינו מייחד יחודים, אזי יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו שהוא במדרגה היותר גדולה שהוא מייחד יחודים, אזי לא יבקשו תורה - רק "מפיהו", כל היוצא מפיהו הוא תורה, ודפח"ח.⁵¹

דבקות תדירית אינה דורשת מהצדיק לומר תורה, כיוון שכל היוצא מפיהו הוא תורה, כל כולו שקוע בתורה, עד שאין צורך לדבר עליה.⁵² אמירת התורה לשיטתו היא ירידת מדרגה בבחינה מסוימת, היא לצאת לדבר 'על' במקום לחוות 'את'. רק חסידים של צדיק הדומה למלאך מבקשים תורה מפיהו. אך הצדיק העליון, כל

48. ע"ק ח"א, פרשת ויצא, ד"ה 'ויקרא לו לבן יגר שהדותא וגו'.

49. ע"ק ח"א, שלושת ימי ההגבלה, ד"ה שבת ערב שבועות.

50. ר' י' פרידמן, אהלי יעקב (ביכנ"ס חסידי אדמו"רי הוסיאטין-תל אביב, ירושלים, תשמ"ד), ג' חשוון עמ' יג.

51. ע"ק ח"א, פרשת תולדות, ד"ה כי שפתי כהן ישמרו דעת.

52. עיין ע"ק ח"א, שבועות ד"ה פעם אחת בליל חג השבועות.

כולו הוא תורה. שתיקתו היא תורה בפני עצמה, היא שתיקה מלאה בעוצמה, בהד לכל סובביו. למעשה עיקר הצדיק הוא הכיסוי והשתיקה – "כי עיקר הצדיק הוא זה שעובד השי"ת בבחינת עלמא דאתכסיא"⁵³. יש בכוחו של יהודי לעורר את חבריו והסובבים אותו גם ללא אמירה. ליבו החם מורגש באופן מוחשי וממשי עד שאין עוד צורך לדבר על כך. וכך מלמד על עצמו רבי ישראל: "זזה העניין שיש צדיקים שלפעמים אינם אומרים תורה, ובכל זאת ימס לב כל היושבים אצלם"⁵⁴. בתורה אחרת הוא מבאר כי על המחנך להתאים זאת לפי מדרגת השומעים. ככל שמדרגת הלומד נמוכה כך יש ללמדו באופן ישיר יותר: "כל מה שהאיש שפל מחברו צריך יותר תורה להזכיר שיש בורא עולם וצריכין לירא ולאהוב אותו"⁵⁵. על המחנך להשתמש בכלים מוחשיים יותר כדי לקשרו לבורא עולם.

פרק ד – רציונאליות, מיסטיקה וניסים

לאורך השנים, בפרט כחלק מהתפשטותה של תורת הסוד, התגבר ההוד סביב האנשים שעסקו בה. החל מהבעש"ט וכלה באחרוני האדמו"רים בדורנו, לאורך כל הסתעפויותיה של החסידות, ואף במקומות שונים כמו חכמי ארצות המזרח, היו דמויות בעלות מופתים שהיה מקובל לפנות אליהם לתפילה, בקשה ואף קבלה מעשית של ממש המלווה באמירת שמות קודש, תיקונים מיוחדים, גלגולי נשמות, ואמצעים שונים.

בפרק זה אבקש לנתח את תודעתו ותפיסתו של רבי ישראל מרוז'ין כמחנך לחסידיו ולאומה כולה בסוגיה זו. כחלק מכך אבקש לכוון זאת עם סוגיה נוספת, הגאולה הניסית והטבעית.

הראשונים נחלקו בשאלה כיצד יבנה ביהמ"ק, בידי שמים או בידי אדם. רש"י בפירושו לסוגיה במסכת סוכה מלמד כי: "מקדש העתיד שאנו מצפין בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבא משמים, שנאמר (שמות טו) מקדש ה' כוננו ידיך"⁵⁶. הרמב"ם התנגד לכך ופסק בהלכות מלכים כי: "אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך"⁵⁷. וכך רואה הרמב"ם את המשיח: "המלך

53. ע"ק ח"א, פרשת וישב, ד"ה הראשון וישב יעקב.

54. ע"ק ח"א, פרשת שופטים, ד"ה 'ולא ימס לבבו'.

55. ע"ק ח"ב, קהלת, ד"ה הראשון 'כי האלוקים בשמים ואתה על הארץ'.

56. רש"י סוכה מא, א.

57. רמב"ם מלכים יא, ג.

המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל".⁵⁸

רבי ישראל מרוז'ין האמין כי עולמו של הקב"ה מתנהל בדרך הטבע ודווקא בדרך זו. שבירתה של התנהלות זו הינה פגם ומדרגה נמוכה יותר,⁵⁹ הן ביחס להתנהלות הכללית העולמית והן ביחס לגאולה האמיתית והשלימה. כך הוא פירש את סירובו של משה רבינו לגאול את ישראל ממצרים:

אמר הרה"ק מרוז'ין זצ"ל: גדולה גאולה טבעית מגאולה ניסית. ודבר זה יש ללמוד מן התורה, כי שבעה ימים רצופים היה משה רבינו מסרב ללכת בשליחותו של מקום כדי לגאול את ישראל ממצרים, ומדוע, משום שהגאולה ממצרים היתה עתידה להיות ע"פ ניסים ונפלאות, ומשה רבינו רצה שהגאולה רק טבעית ולא ניסית.⁶⁰

תורותיו לא הסתכמו רק ביחס לגאולת העבר, אלא אף ביחס לגאולה האמתית והשלימה, כפי שהתבטא בליל שני של ליל הסדר שנת תר"י, חודשים ספורים לפני הסתלקותו:

בליל ב' פסח של שנת תר"י בסדר שני פתח ואמר: הא לחמא עניא, לחם עוני הוא הלחם אשר אנו אוכלים בגלות, כי כל זמן שאין אנו זוכים לקומם את הבית הגדול, הרי אנו אך ורק בבחי' אורחים היושבים על שולחנם של אחרים, וההרחבה הגדולה ביותר אינה אלא לגבינו "הא לחמא עניא". "השתא עבדי" – אפילו אנשי השררה מזרע ישראל, הם בבחי' עבדים בגלות... רק בארצנו הקדושה תחת מלכות ישראל נהיה בבחי' "בני חורין" – אך מה עושים אנו כדי להיות בבחי' בני חורין (ונאנח מאוד). וכאשר הגיע לאמירת "ויהי שעמדה" אמר יותר משישים פעמים "והיא שעמדה לאבותינו", ובכל פעם נשתנו פניו, ואמר: אני אומר, יבוא זמן שכל האומות אפי' הטובות שבהן יהפכו לשונאי ישראל עד שיגרשו את היהודים מכל ארצות הגולה ותפוצותיהם לארץ ישראל. ובאמת יהיה לנו בזיון גדול שלאחר גלות ארוכה של אלפים שנה תהיה גאולתנו באופן כזה... אבל יהיה מה שיהיה ובאיזה אופן שיהיה ובלבד שה' יציל אותנו מידי הגויים ויחזיר אותנו לארה"ק... ואח"כ הוסיף: אני אומר: הם רוצים דווקא גאולה ניסית, אך איני אווז בכלל ממופתים.⁶¹

58. רמב"ם מלכים יא, א.

59. עיין ע"ק ח"א, פרשת יתרו, ד"ה השני 'וירא העם ויגעו ויעמדו מרחוק'. וכן שם פרשת שופטים ד"ה הראשון 'תמים תהיה עם ה' אלוקיך'.

60. ע"ק ח"א, פרשת שמות ד"ה 'ויאמר משה אל האלוקים מי אנכי'.

61. ע"ק ח"א, פסח, ד"ה 'ליל ב'. וכן עיין ע"ק ח"ב, גלות וגאולה, ד"ה 'אמר המלקט'.

רבי ישראל מתאר לחסידיו תיאור דרמטי, מתוך תחושת אחריות גדולה לבני עמו, כמנהיג בעל משקל ואופק. רבי ישראל מציג תפיסה שונה ומהפכנית בזמנו, תפיסה שנוגעת במובנים רבים בתשתית המרכזית של הציונות, האמונה בכוחו של האדם, "אך מה עושים אנו?" שאל. יתירה מכך, כנגד תפיסת ההמון והאליטה שהגאולה תבוא בנס ופלא מעל גדרי הטבע, רבי ישראל החזיק בתפיסה הדוגלת בגאולה הנעשית בדרך הטבע.⁶² אכן, יכול להיות משבר נוסף בתהליך הגאולה, "ובאמת יהיה לנו בזיון גדול שלאחר גלות ארוכה של אלפים שנה תהיה גאולתנו באופן כזה", ואעפ"כ רבי ישראל רוצה בכך יותר מכל. תורות אלו באו לידי ביטוי הן אצל רבי ישראל שעסק בפעילות למען א"י,⁶³ והן מאוחר יותר אצל צאצאיו ממשיכי דרכו, בפרט האדמו"רים לבית הוסיאטין ודרוהוביץ' שהיו חלק מהתנועה הציונית מתוך עמדה הגותית-חסידית.⁶⁴ כאמור, רבי ישראל התייחס לגאולה הטבעית באותה המידה שבה ביקש מציאות טבעית, ללא מופתים, בהם זלזל⁶⁵ ואליהם התנגד:

מאוד היה מתפלא על הדורות הללו שמשבחים את המפורסמים שבדור עם הרבה מופתים. והקשה הלא מי לנו גדול מאלהו הנביא שמשופר עליו במקרא ז' או ח' מופתים, ועל אלישע הנביא ע"ה פי שנים, וכעת הם משבחים את צדיקי הדור עם חמישה עשר מופתים בכל יום.⁶⁶

התבטאות צינית זו ביקשה לבטא את הלעג על הרדיפה אחרי סיפורי ניסים הממלאים את העולם הרוחני ומרוקנים אותו מכל תוכן אמיתי אחר. יתר על כן, נהייה זו אחרי מופתים והשימוש בהם מבטלים את המציאות הבריאה והטבעית של התנהלות העולם ע"י חוק הטבע שבו בחר מי שאמר והיה העולם. דוד אסף הוסיף וביאר את האירוניה שבדבר:

מגמת הפולמוס האקטואלי בדבריו של ר' ישראל ניכרת לעין. ברחוב החסידי הפכו המופתים למטבע עובר לסוחר, שכל צדיק קטן ומתחיל מגלגל כמותם מבין קמטי מעילו כדי להרשים את צאן מרעיתו. החסידים גם הם נטו להעריך את סגולותיו הרוחניות של הצדיק על פי מספר המופתים שעשה, אמיתיים כבדויים, והדברים

62. ע"ק ח"ב, משיח, ד"ה 'שמעתי בשם הרב הקדוש מרוז'ין זיע"א'.

63. ד' אסף, דרך המלכות, (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 291-301.

64. עיין ר' י' ברנדס, במלכות הקדושה (הוצאת תבונות, אלון שבות, 2005) עמ' 172-192.

וכן מ' קמפינסקי, מרוז'ין לציון (מכון הר ברכה ואישים, תש"ע).

65. ד' אסף, דרך המלכות, (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 33-34.

66. ע"ק ח"א, פרשת שמות ד"ה 'ויאמר ה' אליו'.

ידועים היטב מן הספרות היפה, מספרות הזיכרונות ומן ההווי והפולקלור החסידי. ואולם ר' ישראל לגלג על כך. בריבוי המופתים ראה ביטוי לירידת הדורות, שכן רבים מן המחזיקים בנוהג זה לא די שאינם ראויים לכך, אלא שאף משימים עצמם גדולים מאישים כאלהו הנביא, שבכל חייו עשה פחות מופתים ממה שהם עושים ביום אחד. כתוצאה מריבוי המופתים יש וולגריזציה של המופת ה"טהור", הוא המופת הבודד המזהיר בחד פעמיותו, שנעשה בידי הצדיק הנשגב והגדול מכולם, המסוגל להבטיח שהתערבותו זו בסדרי העולם אינה מנוגדת לרצונו של ה'.⁶⁷

רבי ישראל ראה בהנהגת הטבע ביטוי הכרחי של הבחירה החופשית הנצרכת בעולם. את המדרש על פקידתם של כל העקרות שבעולם שנפקדו בשעה שנפקדה שרה, ראה רבי ישראל כביטוי וגילום של הנס דווקא מתוך הסתר טבעי. אילולא היו נפקדות באותה שעה כל העקרות שבעולם, היתה מתבטלת הבחירה החופשית. רבי ישראל כאמור ביקש לשלול את האמונה היוקדת במופתים, ועל כן המשיך בתורה זו להציב אלטרנטיבה אמונית למדידת גדולת הצדיק:

וזה ענין הצדיקים שבזמנינו, אשר גם הצדיק הקטן יוכל לעשות מופתים כמו הצדיק הגדול האמיתי, דאילו היו בעולם רק צדיקי אמת היה התבטלות הבחירה, ולכך נתן ה' עוד צדיקים בעולם להראות מופתים, כדי שלא יוודע מי הוא הצדיק האמיתי, ותשאר הבחירה אם בדעתם לבקש לב הצדיק הגדול.⁶⁸

חוסר ההיררכיה בין צדיק גדול ואמיתי (כרבי ישראל) ובין צדיקים בעלי מופתים, הוא המצע של הבחירה החופשית.

אך למעשה, רבי ישראל בגילוי אישי מלמד אותנו כי חוסר ההיררכיה איננו מדאיגו:

פעם אחת שאל איש אחד את הרה"ק רבי ישראל זצ"ל מרוז'ין, מדוע אין רואים אצלו מופתים כמו אצל שאר צדיקים. והשיב לו, הנה כל צדיק הולך בעולמות העליונים מעולם לעולם. ויש עולם אחד שנקרא עולם המופתים, ויש צדיקים שאינם כל כך חכמים, וכשבאים לעולם זה, חושבים בדעתם שאין עוד עולם יותר גדול מזה, והם נשארים שם, ובשביל זה הם מראים מופתים גדולים. אבל יש צדיקים שהם חכמים ויודעים שיש עוד עולמות יותר גבוהים מעולם המופתים, והולכים משם לעולמות הגבוהים, רק כשהשעה נצרכת הם יורדים לעולם המופת לעזור לאיש

67. ד' אסף, דרך המלכות, (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 356-357.

68. ע"ק ח"א, פרשת וירא, ד"ה 'וה' פקד את שרה'.

ישראל. ואני כאשר הייתי בן שש או שבע שנים הייתי בעולם המופת, והייתי אז כבר חכם ולא נשארתי שם, והמשכתי לעולמות היותר גבוהים.⁶⁹

באמירה חריפה זו יש הדרכה חינוכית לדורו ולדורות עולם. רבים בין המוני העם, ואף המובחרים ובני עליה, נוטים לבקש את הסוד והנסתר, לגעת במופלא ולבקשו. אך יש בכך סכנה. ראשית, זו שבירה של העולם הטבעי שבו הקב"ה בחר לנהל את עולמו. יתר על כן, יש בנהייה זו ילדותיות וחסרה בה בגרות אמונית. עבודת ה' איננה מאגיקה, פנטזיה ו'הוקוס פוקוס', אלא עליה להיות מלאה בדעת אמת, בצלילות ובהירות.

פרק ה – בחירה חופשית כיסוד החינוך האישי

הבחירה החופשית היא יסוד בעבודת ה'. הקב"ה רוצה בהתמודדות, במאבק, בבחירה בטוב מתוך המקום הזה ולא מעולם שכולו טוב. כך מסביר רבי ישראל את דברי רש"י בפתחת פרשת וישב, שאין לצדיק רגע של מנוחה משום שהצדיק מבקש להתעלות אל מקום שמעבר לבחירה, להיות כולו בשקט ובשלווה רוחנית, אך הקב"ה מחזירו למדרגתו הקודמת: "אומנם השי"ת חפץ מאוד בעבודת הצדיקים ומלחמותיהם עם היצר הרע, למען יוסיפו עבודה על עבודה קדושה על קדושה, ומחזירו אחור ממדרגתו בכדי שיוכלו לעבוד השי"ת ביתר שאת ויתר עז".⁷⁰ בתורה אחרת רבי ישראל מלמד כי זו הסיבה להסתלקות חנוך קודם זמנו: "וקל בדעתו לשוב להרשיע, בדעתו לבד היה יכול להשיב אחרים מלהרשיע, ולכן סילקו הקב"ה קודם זמנו, לפי שהיה קטרוג שעי"ז שבדעתו משיב אחרים מלהרשיע, לא יהיה בחירה".⁷¹ הבחירה החופשית מאפשרת לאדם להאמין ולשוב בתשובה, והעולם מושתת עליה: "כי רצון הבורא ב"ה שיהיה בחירה בעולם".⁷² אדרבה: "יש לו יתברך תענוג מעבודת האדם השפל יותר מעבודת כל מלאכי מעלה",⁷³ מלמד רבי ישראל במקום אחר. גדולתם של דורות 'עקבתא דמשיחא'

69. ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'מופתי הצדיקים - פעם אחת שאל איש אחד את הרה"ק רבי ישראל'.

70. ע"ק ח"א, פרשת וישב, ד"ה השלישי 'וישב יעקב'. וכן בדומה לכך עיין ע"ק ח"ב, מסכת סוכה, ד"ה 'לעתיד לבוא מביאו הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני צדיקים'.

71. ע"ק ח"א, פרשת בראשית, ד"ה 'ויתהלך חנוך את האלוקים'.

72. ע"ק ח"א, פרשת וירא, ד"ה 'וה'פקד'.

73. ע"ק ח"ב, עבודת השי"ת, ד"ה 'יש לו ית' תענוג'.

בכך ש"אז תהיה הבחירה האמיתית והבירור האמיתי והבחינה האמיתית של 'מי לה' אלי"⁷⁴.

רבי ישראל מרוז'ין מבקש להתוות דרך לחסידיו ושומעי לקחו, באמונה בבחירה, באדם, וביכולתו להתמודד ולבחור. בתורה לפרשת כי תשא, על מעשה העגל, הוא מביא את פירושו של רש"י: "אתה הוא שגרמת להם שהשפעת להם זהב וכל חפצם מה יעשו שלא יחטאו משל למלך שהיה מאכיל ומשקה את בנו ומקשטו ותולה לו כיס בצוארו ומעמידו בפתח בית זונות מה יעשה הבן שלא יחטא"⁷⁵. ומפרש רבי ישראל: "מה יעשה הבן, לאחר כל הטובות שקבל הבן מאביו, מה יהיו עכשיו מעשיו של הבן? והשיב, 'שלא יחטא', כלומר שישגיח על עצמו שלא יחטא, דהיינו שמוטל עליו שלא יחטא"⁷⁶. רש"י בפשט דבריו מסיר מהבן את האחריות הבסיסית, ומה יש לו לבן לעשות ולא יחטא, ואילו רבי ישראל מטעין משמעות אחרת בדבריו, ומלמד כי תפקידו של הבן הוא אף על פי כן שלא לחטוא. האחריות והבחירה החופשית לעולם לא ניטלים ממנו, וביכולתו לבחור שלא לחטוא. משום כך, בתורה אחרת הוא מלמד כי עיקר ה'יחוס' הוא יחוס עצמו, "אם הוא מזכך ומנקה ומטהר את עצמו היטב בכל אופני הזיכוך והבהירות אזי ממילא מאירים ומזהירים בו כל הכוחות של אבותיו הצדיקים"⁷⁷. מעשי אבותיו אינם זכות אישית, אלא נופך והארה בעבודתו הפנימית האישית של האדם בתיקון מידותיו וזיכוך גופו.

תפקיד האדם הוא להפוך את עבודת ה' לנטייה טבעית עמוקה. הבחירה החופשית מתקיימת במרחב האנושי המתמודד עם המצוות שחיצוניות לאדם, ותפקידו להופכם לקיום טבעי לנפש. בדומה לאוכל לגוף, המצוות, מלמד רבי ישראל, הם מזון לנשמה, והאדם צריך בעבודה פנימית ארוכה של לימוד, השכלה וחינוך לעשותם טבע ראשון של גופו ממש. לפיכך הוא ממשיך ומבאר: "קיימו האבות את התורה קודם שניתנה, כי מעצמם הרגישו מה שחסר להם, כמו שהתינוק יודע מעצמו שצריך לאכול ולשתות"⁷⁸.

הבחירה החופשית תלויה ברצון האדם. תפקיד האדם להעצים את הרצון, לגדלו ולרוממו. באחת מתורותיו, רבי ישראל עוסק בהתמודדותם של הטמאים

74. ע"ק ח"ב, עקבתא דמשיחא, ד"ה 'בא חבקוק והעמידן על אחת'.

75. רש"י ל"ב, ל"א.

76. ע"ק ח"א, פרשת כי תשא, ד"ה 'אנא חטא העם הזה'.

77. ע"ק ח"א, שלושת ימי ההגבלה, ד"ה 'מה שאמר בשבת קודם שבועות בשנת תקפ"א שהיה יום המיוחס'.

78. ע"ק ח"א, שבועות, ד"ה 'נעשה ונשמע'.

והנמצאים בדרך רחוקה, שאינם יכולים לחגוג את הפסח במועדו במקום אשר יבחר ה', וכך הוא מלמד:

פעם אחת בקשו ממנו אנשים שיתפלל עליהם שיוכלו בנקל ליסע אליו בלא יסורין. אמר להם, כתיב איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה, ואמרו בגמרא אפילו חוץ לאסקופת עזרה, והקושיא ידועה. אכן הענין הוא, כי יכול להיות שהאיש יהיה סמוך לבית המקדש ויהיה נקרא בדרך רחוקה, יען כי נפשו טמאה, ומי שהוא טהור נפש הגם שיהיה במקום רחוק מאוד, עם כל זה לא יהיה בדרך רחוקה, כי כל דבר תליא ברצון אדם, ואם ירצה באמת יעזור לו השי"ת שיוכל ליסע.⁷⁹

העיקר הוא הרצון, והוא שהופך את כל המרחב להיות כזה או אחר. יכול להיות אדם שליבו טהור, ועל אף שגופו נמצא הרחק הרחק מן הבית אשר יבחר ה', רצונו היוקד ממסמס את המרחק. תפקיד המחנך להעצים את רצון האדם, ותפקיד האדם לקחת אחריות על רצונו, כי הכל תלוי ברצון האדם. לעיתים, מלמד רבי ישראל מרוז'ין,⁸⁰ האדם חווה הארה שלמעלה ממדרגתו, לדוגמא כאשר הוא בא אל הצדיק, וזאת כדי לעוררו להתקדם בעצמו בהמשך. חסיד חכם יודע שעבודת ה' המרוממת שחווה ביום האתמול היתה רק מכוח הצדיק, ותפקידו כעת לעמול בכוחותיו להגיע להשגה זו. כך מושגת הבחירה החופשית של האדם אם להתרומם למדרגה גבוהה באמצעות הדרכתו ופעולתו של הצדיק.⁸¹

אחד מן הקשיים הגדולים בפיתוח הרצון הוא חלישות הדעת, הייאוש והענווה הפסולה המדכדכת את האדם. רבי ישראל מרוז'ין האמין כי דווקא העצמת האדם,⁸² הפנמת כוחו בבחירתו החופשית, היא שתעניק לו את הכוחות להתגבר על היצר הרע. רבי ישראל השיא עצה: "שתלמד את עצמך לומר תמיד כי קדוש אני, ואם כה תאמר תמיד, אזי אם בוא יבוא היצר להסיתך לחטוא ח"ו, תאמר לו האיך אחטא הלא קדוש אני ולא נאה לי לחטוא".⁸³ מתוך המקום החלוש, המדוכא, שיכול להיות מלווה באיצטלא של קדושה, לא תוכל לצמוח בחירה שלימה ורצון להתמודדות. האדם נותר שבוי במערכת אילוצים, ואין בו את הכח הפנימי לצאת מן המרחב המצומצם שבו הוא נמצא. רבי ישראל, כחלק מהנהגתו הציבורית בדרך המלכות, מבקש להעצים כל יחיד ויחיד. לכל אדם יהיו כוחות אם

79. ע"ק ח"א, פרשת בהעלותך, ד"ה 'דבר אל בני ישראל לאמר'.

80. ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'הרב החסיד מו"ה ר' לוי משדה לבן'.

81. עוד על בחירה חופשית ותפקידם של הצדיקים עיין ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'פעם אחת בא אפיקורס גדול'.

82. כפי שיתבאר בהרחבה בפרק הבא.

83. ע"ק ח"א, פרשת קדושים ד"ה 'דבר אל כל עדת בני ישראל'.

יאמר לעצמו 'קדוש אני, קדוש אני'. כאשר האדם מצייר לעצמו את דמותו כפי שהיא במקורה, נשמה קדושה, בן של מלך, ביכולתו ללכת בדרך אחרת ולבחור בטוב.

בכך למעשה, רבי ישראל מרוז'ין נותן משמעות ל'דרך המלכות' אף ביחס לחסידיו. אין זו הנהגה בלעדית לצדיקים עליונים, יחידים בדור, אלא ענין השייך לכל יהודי ויהודי לפום דרגא דיליה. הפנמת האדם שהוא בן מלך, מעניקה לו רצון וכוח להתמודד עם האתגרים הניצבים לפניו. יכולתו להאמין בעצמו, ולהתנהג באופן הראוי לכבודו, היא שמביאתו להצליח ולעלות מעלה מעלה.

פרק ו – עין טובה והעצמה אישית כתיקון וצמיחה

"דרך הצדיקים והמנהיגים צריכים להיות בחדס",⁸⁴ לימד וחזר ולימד רבי ישראל מרוז'ין. תפקיד המחנך להיות איש חדס לתלמידיו, לחסידים סביבו, לשומעי לקחו. בתורה אחרת ר' ישראל מפתח יסוד זה:

וכמו שהקב"ה מתנהג עם בריותיו, כן צריך הצדיק שהוא מנהיג הדור להתנהג עם כל הסורים למשמעתו במידת הרחמים, כי אם יתנהג עמהם במידת הדין לא יוכל להתקשר עמהם, כי אין ערך ביניהם כלל וכלל, וגבהו דרכיו מדרכיהם, וא"כ גם הם לא יוכלו להתקשר אליו. לזאת בא הציווי למשה רבינו עליו השלום – 'ואתה', שהוא בחינת מידת החדס והרחמים, 'תצוה את בני ישראל' הוא לשון צוותא חדא והתחברות, היינו שישפיל את עצמו ממדרגתו הנעלה להתקשר עם כלל ישראל, ולהסתכל עליהם בעין טובה ובחמלה יתירה, ואז גם הם יוכלו להתחבר ולהתקשר אליו.⁸⁵

אם המחנך לא ישפיל עצמו ממדרגתו, לא יפנה ויתקשר עם תלמידיו, הוא לא יוכל להצליח בתפקידו. האהבה והחדס שהוא מביא עמו תעטוף אותם בעין טובה ובחמלה יתירה ותקשר ביניהם.⁸⁶ פעולה זו אינה קלה לעתים, והיא כרוכה בירידה ובהשפלה אל מדרגת התלמיד, שכן משם ניתן בהתקשרות אמיתית

84. ע"ק ח"א, פרשת מקץ, ד"ה 'אשר ימצא אתו מעבדיך ומת'. וכן ע"ק ח"ב, אהבת ישראל, ד"ה 'רבי ישראל מרוז'ין'. ושם ד"ה 'פעם קיבל יהודי פשוט שלום מהס"ק מרוז'ין'.

85. ע"ק ח"ב, פרשת תצוה, ד"ה הראשון 'ואתה תצוה'.

86. ועיין ע"ק ח"ב, צדיק, ד"ה 'חסיד אחד אמר פעם לפני אדמו"ר מטשורטקוב. וכן שם, ד"ה 'פעם אחת סיפר אדמו"ר ציס"ע מטשורטקוב'.

להעלותו.⁸⁷ רבי ישראל מודע לסכנה שבירידת המחנך,⁸⁸ ואף על פי כן הוא מאמין בהכרחיותה. כך הוא מבאר את מטרת שבירת הלוחות:

דהנה ידוע שצדיק הדור אינו יכול להעלות את הרשעים שבדורו זולת אם נופל קצת ממדרגתו ונכשל באיזה חטא קל, ובלאו הכי אי אפשר להעלותם, כי אין לו התחברות אתם כלל, וגם משה רבינו לא היה לו אפשרי להעלות את ישראל שפגמו בחטא העגל, זולת במה ששייבר את הלוחות בכעסו. ונודע מגמרא בשבת המשבר כליו בחמתו יהא בעיניך כעובד עבודה זרה.⁸⁹

אם משה רבנו לא היה חוטא, הוא היה פוגם ביכולתו להנהיג. הכשלון שלו בחטא הקל, שכעס ושייבר והיה לשעה קלה כעובד עבודה זרה, אפשר לו להתקשר בדבקות אמיתית עם בני ישראל, ומשם להעלותם ולתקנם, ולפנות אחר כך אל הקב"ה לישא חטאתם.

ירידה זו אמנם מסוכנת, אך אסור לצורך שבה לגרום לצדיק ולמחנך לשיפוטיות וכעס.⁹⁰ אדרבה, כאמור, עליו לנהוג ברחמים וחסד, ורבי ישראל ממשיך ומבאר כי בעומק הדברים יש מעלה לכל תלמיד ותלמיד שאין בחברו, ואף לא ברבם:

כי בכל אחד מבני ישראל נמצא אבן טוב, היינו ניצוץ הקדוש אשר לא נמצא כמוהו אפילו בהצדיק... וזה הניצוץ שיש לכל אחד, שהוא בעצם אור טוב ובהיר, אך צריך לנקות מושבו כהוגן, היינו בגוף הנאה במצוות ומעשים טובים.⁹¹

מטרת הירידה אל מדרגת התלמיד אינה רק העלאתו בלבד, אלא על המחנך לקבל וללמוד מכל אחד ואחד מהם, מאותו ניצוץ קדוש שלא נמצא כמוהו. יתירה מכך, אף בשעת משבר, אף לאחר החטא, עליו לזכור כי "אפילו אם חטא, ה' אלוקיו עמו - ה' בלבבו".⁹²

87. ע"ק ח"א, פרשת שלח ד"ה 'שלח לך אנשים ויכרתו משם זמורה', וכן שם פרשת דברים ד"ה 'אלה הדברים'.

88. ע"ק ח"א, פרשת דברים, ד"ה 'איכה אשא לבדי'.

89. ע"ק ח"א, פרשת כי תשא, ד"ה הראשון 'ואתה אם תשא חטאתם'.

90. ע"ק פרשת בראשית ד"ה 'ענין שבירת הכלים'.

91. ע"ק ח"א, פרשת בא ד"ה 'ולכל בני ישראל'. וכן שם פרשת קדושים ד"ה 'דבר אל כל עדת בני ישראל', ובפרשת בלק ד"ה 'וישא בלעם את עיניו'. וכן ע"ק ח"ב, בעלי תשובה, ד"ה 'פתח ואמר', ושם ישראל ד"ה 'אמר מרן מוהרשד"י [מסלונים] ז"ל בשם הרה"ק מרוז'ין זי"ע'. ולהקבלה עיינו ר' נ' מברסלב, ליקוטי מוהר"ן ח"א תורה רפ"ב.

92. ע"ק ח"א, פרשת בלק, ד"ה 'לא הביט און ביעקב'.

כך נהג רבי ישראל באופן אישי, בהערכתו העמוקה את בניו, שהתבטאה בסיפור מיוחד:

מסורת מבודחת מספרת, כי כאשר נשאל על ידי נער קטן, ששמע אומרים "שהרבי הוא מלאך, ובאקדמות למד שמלאך יש לו שש כנפיים, והיכן המה הכנפיים של הרבי?" קרא לששת בניו, הציגם בפני הילד ואמר – "אלו המה השישה כנפיים שלי".⁹³

זיהוי ילדיו ככנפיים מעצים את ילדיו ותלמידיו. הם אינם 'מטרד' ו'עול', אלא מעוף ומלאות שלא רק שאינה מקטינה אותן, אלא אדרבה מעצימה ומגדלת עד שנהיה כמלאך ממש. גישה חינוכית זו מבקשת למצוא טוב מהותי במתחנך, מתוך אמון גדול ורוחב דעתו של המחנך.

באחת מתורותיו הוא יוצא כנגד ענווה פסולה המצמצמת את כוחו והשפעתו של האדם, ובכך מאבדת את הבקשה להתקדמות ועשייה:

יש ענווה פסולה, שמרוב שפלותו אינו מאמין שאדם גורם בדיבורו ותפלתו ותורתו שפע לכל העולמות, ואילו האמין בזה היה נזהר בכל תיבה לאמרה בדחילו ורחימו. צא ולמד מקידושין, שבתביבת הרי את מקודשת 'לי' נעשית אשת איש, והחוטא בה פוגם בכל עולמות העליונים ועונשו מיתה... וק"ו דיבורים בקדושת התפילה והתורה שכל דבור בונה עולם גדול מאוד.⁹⁴

אותה שפלות וענווה פסולה מצמצמת את כוח האדם ומחלישה את התקדמותו ותהליך חינוכו. רבי ישראל מדייק כי ענווה אינה צריכה להיות כרוכה בביטול כוח האדם ובחלישות הדעת. דווקא העצמת אמון האדם בכוחו עד ש'כל דיבור בונה עולם גדול', היא שתביא לשלמות עבודתו. מתוך כך שבה וחוזרת 'דרך המלכות' להיות נוכחת בחייו של כל יהודי ויהודי מבקש ה', כחלק יסודי ומהותי בתהליך חינוכו.

רבי ישראל מרוז'ין היה בבחינת איש אשר רוח בו. אישיות רבת עוצמה, בעלת אופק רחני ומחשבת, נסוך בתחושת קוממיות מיוחדת ומלאת חזון גאולי. מי יתן וסוד קסמו ומעופו של רבי ישראל זי"ע יעוררנו בדרך לגאולה האמיתית והשלימה.

93. ד' אסף, דרך המלכות (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1996) עמ' 449.

94. ע"ק ח"ב, דיבור, ד"ה 'יש ענווה פסולה'.